

## İSLAM HUKUK FELSEFESİNDE İNSAN HAKLARI: İNSAN HAKLARININ TEMEL DİNAMİKLERİ

### ÖZ

İslam'ın ana kitabı olan Kur'an'da insanın akıl ve irade sahibi bir varlık olarak üzerine yüklenen emanet ile yeryüzünün halifesi olarak vasıflandırıldığı görülmektedir. İnsana salt insan olma cihetiyle verilen bu büyük paye, onun şeref ve kerametini yüceltip bir takım haklara sahip olmasını sağlamaktadır. Bu hakların tahakkuku makasid düşüncesi üzerinden İslam hukuk felsefesinin teorik zeminini inşa ederken, aynı zamanda İslam hukuk diline de verilen hükümlerde bir asl olarak geçmiştir. Bu bağlamda bir ilke olarak vaz'edilen ve hakların temel değeri olarak mihenk sayılabilen adalet düşüncesinin İslam hukuk felsefesinde insan hakları dinamikleriyle ilişkisi analiz edilmeye çalışılacaktır.

### ABSTRACT

The Qur'an, holly book of the Islam, projects the individual/human, endowed with ration and will, as the caliphate of the earth. This dignified projection, attributed to the human beings solely because of being a human, not only honors his/her existence but also enables him/her to gain certain rights. The considerations on these rights have constituted the theoretical framework of Philosophy of Islamic Law on the basis of the reflections of maqasid (purposes), and have been transferred to the language of Islamic law as foundational premises of the judgments. This study sets out to analyze the idea of "justice", defined as the yardstick of rights and determined as a principle of their application, in relation to the dynamics of human rights in the field of Philosophy of Islamic Law.

## GİRİŞ

İnsanı din, etnisite, cinsiyet, meslek, milliyet gibi bağılı bulunduğu sosyal kategorilerinden ve alt kimliklerinden soyutlayıp salt insan olma cihetiyle ele alarak ona haklarını teslim etme çabası, tarih boyunca insan merkezli bütün düşünsel sistemlerin odağında olmuştur. İnsan hakları başlığı altında toplanan bu çabaların sacayağını oluşturan politik, ahlâki ve felsefi üç yönü vardır. Bu üç yön birbirinden bağımsız düşünülmemeyeceği gibi; her birisi aynı zamanda ayrı sahalarda ilişkilendirilebilir. İnsan hakları meselesi felsefi bir sorundur; çünkü bu meselenin nazariyesini tüm açıklığıyla ortaya koyarak kavramsal zeminini inşa eder. Ahlâki bir sorundur; çünkü kamusal düzlemde ötekiyle olan ilişkinin pratik veçhesini gösterir ve aynı zamanda politik bir sorundur; çünkü iki alanda zemini sağlanan ve bütün insanların eşit oranda alması gereken hakların bir bakıma teminatıdır.

Bu makale, İslam hukuk felsefesinde insan haklarının temel dinamiklerini bahsi geçen üç zemin üzerinden nasıl temellendirildiğini genel literatür taramaları eşliğinde ele alıp değerlendirmeye çalışacaktır. Makalenin amacı, hakların etkin biçimde korunması, sürdürülmesi ve uygulanmasında temel mihengin “adalet” düşüncesinde yattığını göstermeye çalışmaktır. Adl sözcüğünün sözlük anlamı; hak yememek, dengeyi gözetmek, itidalden ayrılmamak ve doğru yoldan sapmamak gibi insani ve sosyal değerlerin bir bileşkesini barındırır.<sup>1</sup> Çünkü İslam adalet teorisinin eşitlik kavramı, devlet-vatandaş ilişkisi, ekonomik ve mülkiyet hakları ve son olarak da refah hakları, yükümlülükleri bağlamında dört yönü vardır.<sup>2</sup> Müslümanlarda adalet, mülkün temelini oluştura gelmiştir. Adalet ilkesine göre devlet, inancına ve kimliğine bakmaksızın tebaasının temel haklarını teminat altına almak zorundadır. Bu haklar, can, mal, inanç, akıl ve ailedir. Bu görev de doğrudan doğruya devlete yüklenen temel bir vazifedir.<sup>3</sup>

Makalenin ilk kısmında konunun kavram şeması ve ana kaynakları açıklanmaya çalışılırken ilerleyen bölümlerde İslam hukuk felsefesinde insan haklarının temel dinamikleri ortaya koyulup bunun adalet teması bağlamında nasıl temellendirilebileceği sorunsalı üzerinde durulacaktır.

---

<sup>1</sup> Hadduri, Macid. (2018). *İslam'da Adalet Kavramı*. İstanbul: Ekin Yayınları, s.24-25

<sup>2</sup> Iqbal, Zafar. (2017). *Adalet İslam ve Batılı Perspektifler*. İstanbul: İktisat Yayınları, s.49

<sup>3</sup> Çaha, Ömer. (2018). “Adalet, Ahlak ve Aidiet”, *Yetkin Düşünce Dergisi*, 2: 17-26

## İslam Hukukunun Amaçları Teorisi -Makasidu's-Şerîa-

İslam hukuku genel teriminin üç farklı anlamı vardır.

1. *Şeriat*: Kur'an ve Sünnet
2. *Fıkıh*: Şeriatın geçmiş asır boyunca, yaşanan hayata uygulanmasıyla ilgili olarak, farklı mezheplerden çeşitli fakihlerin sundukları fıkhi görüşlerden oluşan külliyat
3. *Fetva*: Şeriat veya fıkın, Müslümanların bugünkü yaşadıkları hayata uygulanması.<sup>4</sup>

İslam hukukunun makasıdı, İslami hükümlerin ardındaki amaçlardır.<sup>5</sup> Geleneksel sınıflamada makasıdı, zaruriyyat (zaruretler), hacıyyat (ihtiyaçlar) ve tahsiniyyat (güzelleştirici şeyler) olmak üzere üç seviyede ele alınmıştır. Zaruriyyat kısmına dâhil olanlar asli beş haktır; ruh, akıl, mal, nesil ve din. Bazıları buna ırzın korunmasını da eklemiştirler. Bunlar insan hayatının vazgeçilmezi sayıldıklarından zaruriyyat olarak adlandırılmıştır.<sup>6</sup> Ayrıca, bu zaruretlerin korunmasının, "vahyedilmiş her türlü hükmün ardındaki gaye" olduğu yönünde genel bir kabul bulunmaktadır. İslam hukukunda bu beş temel başlık altında toplanan hakları korumak için ceza hukuku düzenlemeleri getirilmiştir. Bu çerçevede canı korumak için kısas ve diyet hükümleri; aklın, neslin ve malın korunması için had ve tazminat cezaları getirilmiştir.<sup>7</sup>

Hacıyyat kısmına dâhil olanlar ihtiyaçların karşılanması, insanın daha rahat bir hayat sürebilmesi ve meşakkate sebebiyet verecek şeylerin kaldırılmasına ilişkindir. Hâcî maslahatlar, yeme içme gibi beşeri fiillerde, ibadetlerde, muamelatta ve cezai hükümlerde bulunur. Avlanma, helal olan yiyecek, içecek, giyecek, mesken, binek vb. şeylerden yararlanmanın mubah olması örneklerinde olduğu gibi beşeri fiillerde; hastalık ve sefere çıkanlar için getirilen hafifletici ruhsatlar şeklinde ibadetlerde muamelatta ve cezaların uygulanmasına ilişkin getirilen kolaylaştırıcı hükümlerde görülmektedir.<sup>8</sup>

Tahsîniyyât da ahlâkî erdemlerin geliştirilmesi, görgü kurallarına uyulması vb. yollarla sağlanan, zaruret ve ihtiyaç derecesine ulaşmamakla birlikte hayatı kolaylaştıran ve güzelleştiren faydaları ifade eder. Temizlikle ilgili hükümler, yeme içme âdâbı, zararlı ve dinen necis nesnelere satım sözleşmesine konu edilmesinin yasaklanması, bu tür faydanın sağlanması amacını taşıyan hükümlere örnek gösterilir.<sup>9</sup>

Makasıdı, İslam hukukunun felsefesidir. Bu kavram tarihsel gelişim içerisinde zamanla tüm insanlığı kucaklayacak ölçüde genişletilmiştir. Mesela Reşid Rıza bu teoriye ıslah ve kadın hakları konularını eklerken, İbn Âşur ümmet ile ilgili maksadları birey makasıdının önüne koymuştur. Yusuf el-Kardavi ise insan hakları ve onuru meselesini makasıdı teorisinin

<sup>4</sup> Avde, Casir. (2015). *İslam Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, s.13

<sup>5</sup> İbn Âşur, Muhammed Tahir. (1999) *Makasıdı's-Şerîati'l-İslamiyye*. ed. Tahir Mesavi. Kuala Lumpur: Fecr yayımları, s.183

<sup>6</sup> Avde, Casir. (2015). a.g.e., s. 21

<sup>7</sup> Şatibi, Ebu İshak. (tarihsiz). *El-Muvafakat fi Usûli's-Şeria*, Abdullah Draz. Beyrut:Daru'l Marife, c.3 s.5

<sup>8</sup> Ülker, İbrahim.(2016) "İslam Hukuku'nda İnsan Hakları Yaklaşımı" *Hukuki Araştırmalar Derneği Dergisi*, eylül sayısı s.1-9

<sup>9</sup> Boynukalın, Ertuğrul. "Makasıdı's-Şeria", TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, c.27 s.425

içine dâhil etmiştir.<sup>10</sup> Burada esas olan; evrensel bir insan hakları formuna makasîd düşüncesinden temel sağlamaktır.

## **İnsan Haklarının Temel Dinamikleri**

İslam nazarında her bir bireyin belirli yükümlülükleri vardır. Bu çerçevede, kişinin Allah'a karşı sorumluluklarının yanında kendisine, içinde yaşadığı topluma ve evrensel anlamda da insanlığa karşı olan birtakım görevleri yer alır.

“Öte yandan insan haklarının tanınmasının ve yazılı metinlerle tesbit edilmesinin tek başına yeterli olmadığı, bunun uygun bir sosyal yapılanma çerçevesinde toplumun bütün fertleri, özellikle de hâkim güçleri tarafından özümsemiş, âdeta bir yaşam biçimi haline getirilmiş olmasının hayatî bir önem taşıdığı da açıktır. Diğer birçok insanî ve hukukî değer gibi insan hakları da ancak insan unsurunun yetkinliğiyle sağlam bir inanç ve ahlâk zemininde, hukukun üstünlüğünün ve adaletin bulunduğu toplumlarda gerçekleşip gelişebilir. Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in sünnetinde adalete ve hakkın üstünlüğüne devamlı vurgu yapıp keyfiliğin, kişinin kendi hakkını bizzat kendi kuvvetiyle elde etmesi demek olan ihkāk-ı hakkın, nasların çizdiği sınırların çiğnenmesinin yasaklanması, meşruiyetin ve hukuk düzeninin korunmasının emredilmesi, bu sağlam zemini kurmaya yönelik tedbirler olarak ayrı bir anlam taşır.”<sup>11</sup>

İslam, insanı bir “hukuk kişisi” olarak tanımlar ve bu bağlamda kişiye özgü hak ve ödevleri bir hukuk sisteminde belirler. Bu tanımlama, insana hak ve hürriyet kazandırırken, beraberinde belirli yükümlülükler de getirir. İlgili sorumluluk ve ödevler, hukuk düzeni ve adalet ilkeleri çerçevesinde şekillenir. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an'ı Kerim'e göre, herkes kanun önünde eşittir. Dolayısıyla, insanlar için tanımlayıcı unsurlar olarak karşımıza çıkan ancak kişinin kendi iradesiyle seçmediği soy, ırk, renk gibi sıfatların, kişilerin kanun nezdinde yargılanmasında ve haklarında bir hüküm verilmesinde bir etkisinin olması söz konusu değildir. Bu öngörülen adalet sistemi içerisinde, toplumda her bir kişinin hakkının korunması ve bir mağduriyet durumunda her vatandaşın ilgili yargı makamlarından eşit bir şekilde yararlanması esastır.

---

<sup>10</sup> Avde, Casir. (2015). a.g.e., s. 23, 41

<sup>11</sup> Şentürk, Recep. "İnsan Hakları", TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, c.22 s.328

## Doğal Haklar

İnsanın yalnız insan olma cihetiyle kazandığı haklar tabii haklar olarak isimlendirilir. 17.yüzyılda doğal haklar kuramını oluşturan John Locke'un liberal düşüncenin temeline koyduğu ve dokunulamaz-devredilemez haklar olarak saydığı hayat, mülkiyet ve özgürlük hakkı Batı Dünyası'nda büyük yankı uyandırmış ve birçok ülkenin yazılı hukuk metinlerinde yer bulmuştur. Günümüz İnsan Hakları öğretisinin özünde de Locke'un bu doğal haklar sistemi yatmaktadır. Varlığını ilahi bir güce dayandıran doğal hukuk kavramı, insanın yaratıcıdan bağımsız olarak kurduğu pozitif hukuk ile konstrüktif ve dekonstrüktif bir ilişki içerisinde. Günümüzün zaman zaman sınırlayıcı pozitivist algısının dışında bir yaklaşımla ele alındığında, doğal hukuk pozitif hukuka göre aşkın bir çatı olarak tanımlanabilir. Ancak bu aşkınlık, İslami hukuk nosyonunu tam anlamıyla kapsayıcı genişlikte değildir ve İslam hukuku tanımlamalarında belirleyici bir unsur değildir. Diğer bir deyişle, “tabii hukuk düşünce ve ilkeleri İslam'ın özüne aykırı olmasa da İslam hukuk felsefesinde doğal hukuk adı altında bir ideal hukuk düşüncesine rastlanmaz. Bunun yerine mutlak adl ve hüsn kavramları içerisinde teşekkül eden en âdil ve ideal hukuk düşüncesine rastlanır”.<sup>12</sup>

“İlk çağlardan bu yana tartışılan hukukun kökeni meselesi, İslam hukuku literatüründe “hüsün-kubuh” tartışmalarında, Hâkim ve Şâri’ başlıkları altında ele alınmaktadır. Genel manada bakıldığında Hâkim, hukuki hükümlerin kaynağı anlamında bir fıkıh usulü terimidir ve ilahi iradeye işaret eder. Bu perspektifle tahlil edildiğinde hükmün Allah’a ait olması, ilk vurgulanan husustur. Allah eşyayı iyilik ve kötülük nitelikleriyle yaratmış ve gerek yazılı şeriatla gerekse insanların zihinlerine prensip olarak verilmiş manalarla hukukun doğuşuna doğrudan etki etmiştir. Bu meyanda külli irade, hukukun evrensel boyutlarını tespit etmiş, cüz’i irade de külli iradenin aracı olarak değil, kendi başına özgür olarak hukuksal süreçlerde yer almıştır.”<sup>13</sup>

“Şeriatın maksatları, adalet ve doğal hukuk düşüncesinden şu bakımdan ayrılır: şeriatın maksatları, bağlayıcılık gücünü asl-şer’î hitabın kaynağı olan gerçek kanunkoyucu yani Allah’tan gelir, içerdiği prensiplerin üstünlüğünden almaz. Kanun koyucu olan Allah bu

---

<sup>12</sup> Yaman, Ahmet. (2002). *Makasid ve İctihad*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 123.

<sup>13</sup> Ak, Ayhan.(2014) *İslam Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, s.45-46

maksatları, mükelleflerin fiillerine ilişen hitabı mahiyetindeki hükümler için birer alamet kılmıştır.”<sup>14</sup>

## Yaşama Hakkı

İnsan haklarının tarihi, insanlığın yeryüzündeki tarihi kadar eskidir. İnsanlığın düşünce dünyasında uzun bir geçmişe dayanan bu kavrama ilişkin sıkça verilen örneklerden bir tanesi, Hz. Adem’in iki oğlu Habil ve Kabil hakkında anlatılan kıssadır. Bu olaya ilişkin olarak Kur’an’da şu mealde bir ayet yer almaktadır: “Gerçekten, eğer sen, beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Muhakkak ki ben, âlemlerin Rabb’i olan Allah’tan korkarım.”<sup>15</sup> Temel bir hak olarak tanımlanan yaşama hakkına Kur’an’da sıkça değinilmektedir. Örneğin, bir başka ayette "Kim bir cana haksız yere kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur"<sup>16</sup> buyurulmaktadır. Yani, teminat altına alınması gereken en öncelikli hak, hayatın korunmasıdır. Ontolojik olarak hayat devam ettiği sürece hakların bir manası olacaktır. Bir insan yekdiğerinden yaşam hakkı olarak daha fazla ayrıcalığa sahip değildir. Herkesin hayatı aynı oranda değerli ve eşittir. Bu anlamda İslam hukuku devlete/otoriteye, kişinin yaşama hakkını güvence altına alma ve çeşitli hukuki yaptırımlarla fertleri/grupları koruma görevini yükler. Ahmet Hamdi Akseki konuyla ilgili olarak: "Bütün peygamberlerin şeri'atleri-hukukları tetkik edilir, içerdikleri iman, amel ve ahlâk esasları araştırılırsa görülür ki, bunların hepsi, şu beş esasa racidir : 1- Dini Korumak, 2- Canı Korumak, 3- Aklı Korumak, 4- Nesli Korumak, 5- Malı Korumak. "Külliyat-ı hamis" adı verilen bu beş şey, zaruri maksatlar olup yasamanın ruhu, bütün peygamberlerin şeri'atleri de bunları korumaya yöneliktir".<sup>17</sup>

Günümüz hukuk terminolojisinde "kişi dokunulmazlığı" şeklinde ifadesini bulan bu değerden maksat şudur: “Her şahsın yaşama hakkı vardır, kişiler ve devlet organları şahsın varlığına ve hürriyetine dokunamazlar”.<sup>18</sup> İslam, insanlığı barışa çağırmış ve dini inancı koruma zorunluluğu dışında savaşı mutlak olarak haram kılmıştır. Allah herkesi ayetinde belirttiği gibi İslam kelimesinin de kökü olan silm'e yani barışa davet eder. Barış dışındaki

<sup>14</sup> El-Fasi, Allâl. (2014). *İslam Hukuk Felsefesi*. İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık, s.73

<sup>15</sup> Kur’an. Maide Suresi, 28.

<sup>16</sup> Kur’an. Maide Suresi, 32.

<sup>17</sup> Akseki, Ahmet Hamdi. (1969). *İslam Dini*. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, s. 289.

<sup>18</sup> Eskicioğlu, Osman. (1996). *Hukuk ve İnsan Hakları*. İzmir: Anadolu Matbaacılık. s. 131.

yolu ise şeytanın adımları olarak tarif eder.<sup>19</sup> İslamın esas amacı, mükelleflerin görevlerini hakkıyla yapabilmeleri için gerekli güven ortamının teminidir.

Hayat hakkının korunması gibi maddi olarak tanımlanabilecek konuların yanında manevi hakların korunması da İslam hukukunun ana gayesidir. Bu minvalde, insanın saygınlık ve haysiyetinin korunma hakkı öne çıkmaktadır. Aslında, insan hakları kavramının özüne inildiğinde de birey onurunun toplumsal hayat içerisinde muhafazası ve sürdürülebilirliğinin esas olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu, aynı zamanda evrensel bir norm olarak karşımızda durmaktadır. “Onur; bir yönüyle insanın kendisine duyduğu öz saygı, izzetinesis anlamına gelirken diğer yönüyle de bir insana başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değere, gurura ve şerefe vurgu yapar. Aslında her iki anlamda da onur, insanın duyan, düşünen ve özgür bir varlık olarak taşıdığı değeri, şeref, haysiyet ve itibarı ifade etmektedir”.<sup>20</sup> Konuyu "Haysiyet ve şerefin korunması" başlığı altında inceleyen Mevdudi, Hucurat Suresi'nin 11. ve 12. ayetlerine dayanarak, orada "alay etmeyin", "kötü lakapla çağırmayın" ve "gıybet etmeyin" (arkadan çekiştirmeyin) şeklinde geçen yasaklarla, herkesin izzet, şeref ve haysiyetinin korunması haklarının garanti altına alındığını söylemektedir.<sup>21</sup> Allah insana halifelik makamı<sup>22</sup> vererek onu yaratılanların en şerefli kılmiştir. Her bir insana da diğerlerinin değerini alçaltmamasını, madden ya da manen eziyet etmemesini, kutsalına saldırmamasını ve onurunu hakir görmemesini emretmiştir. Vahyin indiği coğrafyada çok yaygın bir uygulama olan köleliği de peygamber (asm) bu hakka binaen kaldırmıştır. İslam köleleştirmeyi alçaltıcı ve insanın saygınlığını zedeleyici bir uygulama olarak görmüştür.

## **Özgürlük ve İnanç Özgürlüğü**

Hukuk anlayışı çerçevesinde öne çıkan bir başka kavram olan hürriyet de “akıllı bir şahsın kendi işleri hakkındaki asâleten yaptığı tasarruflarının, kendinden başka birinin rızasına bağlı olmaması demektir”.<sup>23</sup> Bu tanım, kişinin yapıp ettiklerinden kendinin mes'ul tutulması anlamında şahsi özgürlüğüne zemin teşkil eder. Fakat bu hürriyet, kişinin dilediğini yapıp dilediği şeyi terk etmesi anlamında onu sorumluluklarından azad edecek bir rahatlığı beraberinde getirmez. Dolayısıyla, İslam bağlamında hürriyet ve yükümlülük daima bir arada düşünölmelidir.

---

<sup>19</sup> Bknz. Bakara Suresi, 208.

<sup>20</sup> Bilgiz, Musa. (2013). *Kur'an'da İnsan Onuru*. Ankara: Fecr Yayınları, s. 11.

<sup>21</sup> El-Mevdudi, Ebu'l-A'la. (2016) *İslam'da Hükümet*. Ankara: Hilal Yayınları, s. 720.

<sup>22</sup> Bknz. Bakara, 30.

<sup>23</sup> İbn Aşur, Muhammed Tahir. (2013). *İslam Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, s. 170

Şahsi özgürlük ise, İslam'ın çağırdığı ve onayladığı hürriyetin birinci esasıdır. İnsanın gerçek anlamda bir "özne" olarak var olması demek; eylemlerinin iyi ya da kötü ahlâkî bir değer taşıması ve bu eylemlerinin bilinçli olarak özgür bir seçimle yapılmış olması demektir. Bu, bireyin varoluşunun ve kendini geliştirme sorumluluğunun da bir bakıma temelidir. Şahsi özgürlüğün bir realite oluşuna ilişkin bu tasvirde, hürriyet hakkına saygının hukuki bir gereklilik olması ve bu hakkın kişisel alanda bilinçli kullanımının da dini bir yükümlülük kapsamına girmesi gibi iki normatif sonuca ulaşmak mümkündür.

Bu sonuçları, günümüzün sıkça tartışılan kavramlarından “inanç özgürlüğü” ile ilişkilendirebiliriz. Bir kimsenin bir başkasını doğrudan veya dolaylı yoldan hiçbir baskı ve zorlama aracılığıyla bir şeye inanmaya zorlaması düşünülemez. Çünkü inanç özgürlüğü İslam'ın esaslarından biridir ve bu hak sayesinde yüzyıllardan beri İslam toplumlarında farklı inançtan çeşitli azınlıklar, rahat ve huzur içerisinde, haklarını da eşit oranda alarak varlıklarına devam etmişlerdir. Bu haklar, İslam hukukunda belirlenmiş; hukuki felsefesinin temelini de yine fikhın kaynaklarından almıştır. “Ve şâyet senin Rabbin dileyseydi, yeryüzünde olan kimselerin hepsi elbette topluca îmân ederlerdi. Yoksa sen, insanları mü'min(ler) oluncaya kadar zorlayacak mısın?”<sup>24</sup> ayeti bu hakkın açık delillerinden biridir. “Kur'an-ı Kerim, din, düşünce ve vicdan özgürlüğü konusunda, insanların bir dini kabul etmeye zorlanamayacağını, onlara dini ve vicdani düşünceyi kabul ettirmede zorbalık yapılamayacağını, dünya hayatında eylemleri ve hareketleri bakımından hür oldukları ve Yaratıcısı karşısında sorumlu olduklarını ilan eder. Tüm insanlar kardeştir ve aynı ailenin üyesidir. Fakat bu durum, onları, dini, vicdani ve düşünceye ait meselelerde bir bütünün parçası kılmaya mecbur etmez. Çünkü insanlar tek bir ümmet değildir; farklı dillere, dinlere, soylara, renklere ve kültürlere sahiplerdir. Belirli bir dini veya vicdani mesele üzerinde uzlaşmaya zorbalıkla zorlanamazlar. Bu noktada din ve vicdan özgürlüğüne sahiplerdir”<sup>25</sup>

## **Vatan Hakkı**

Bir başka temel hak ise; insanların onurlu, özgür ve her türlü tehlikelerden uzak muhafaza edilmiş şekliyle vatanında yaşama hakkıdır. Bir ayette "Bu sözleşmeyi kabul eden sizler, verdiğiniz sözün aksine birbirinizi öldürüyor ve aranızdan bir grubu yurtlarından

---

<sup>24</sup> Kur'an. Yunus Suresi,99.

<sup>25</sup> Sayın, Yusuf. (2015). İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi ve İslam. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 26, s. 423-454.



çıkarıyorsunuz. Günah ve düşmanlıkta onlara karşı birleşip yardımlaşıyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu halde, size esir olarak geldiklerinde, fidyeleşip esir değişimi yapıyorsunuz. Siz kitabın bir kısmına inanıyor, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?"<sup>26</sup> buyrulur. Yurttan zorla sürmenin haram olduğu burada açık olarak gösterilir. Kur'ânî bir kavram olan "mustazaf"<sup>27</sup> küfür ve zulüm diyarında bulunup da oradan çıkma (hicret etme) imkânını bulamayan zorda kalan inananlar için kullanılmış ve onların özgürlük mücadelesini cihad olarak nitelemiştir.

## **Diğer Bazı Haklar**

İslam hukuku alanı yukarıda bahsedilen temel hak ve özgürlükler ile kısıtlı değildir; aksine, yaşamın her alanına yayılan bir kurallar bütünü sunmaktadır. Örneğin, kişinin gözlem, deney, istidlali düşünce gibi metodlarla bir konuda kesin kaniya varmaya çalışması araştırma ve düşünme özgürlüğünün önünün açılması bu bağlamda ele alınabilecek alt başlıklardan biridir. İslam, bireye bilimsel gerçekleri araştırmak ve bilgiyi, sahih rivayetlere, tecrübeye ve akla ters düşen şeylerden ayıklamakla yükümlü tutmak suretiyle bilgiye çok geniş bir kapı açmıştır. "O kimseler ki, söylenen her sözü dinlerler ve en güzeline uyarlar. İşte Allah'ın dosdoğru yola erdirdiği bunlardır ve gerçekten de akli başında olanlar bunlardır"<sup>28</sup> "De ki: "(Hiç) bilenle bilmeyen bir olur mu?"<sup>29</sup> ayetlerinden açık olarak anlaşılabilen üzere epistemolojik haklar, bilginin değeri ile doğrudan ilişkilidir.

Çalışma özgürlüğü meselesiyle ilgili de yine İslam, emeğin sömürülmesini, çalışma alanının tekele alınmasını, altın ve gümüşün biriktirilmesini ve kapitalist sistemin merkezinde yer alan ribayı yasaklamıştır. İslam emeği kutsal saymış, insanları çalışmaya teşvik etmiş ve helal kazancı övmüştür. Yağmacılık yoluyla elde edilerek kazanılan mülkiyeti bir hak olarak görmeyip, haram kılınan yollarla servet sahibi olmayı yasaklamıştır. Bu bağlamda ele alınabilecek sosyal güvenlik hakkı da toplumda adaleti sağlamaya yönelik birtakım hususları içerir. İslam esaslarına göre, kurallara uymada hasta, özürlü gibi dezavantajlı kesimlere kolaylık sağlanmış, bireylerin birbirinin hakkına saygı göstermesi öngörülmüş ve hakkın çiğnenmesi yasaklanmıştır. "Bu kapsamda kadın hakları, çocuk hakları, hasta hakları, sağlığını koruma hakkı, yetim ve dulların mallarını koruma hakkı, sakatların katı kurallara

<sup>26</sup> Kur'an. Bakara Suresi, 85.

<sup>27</sup> Kur'an. Nisa Suresi, 75.

<sup>28</sup> Kur'an. Zümer Suresi, 18.

<sup>29</sup> Kur'an. Nisa Suresi, 9.

tabi olmaması ve kolaylık sağlanması hakkı, komşu hakkı gibi haklar, İslam'ın sosyal güvenlik ve adalet çerçevesinde getirdiği haklardır".<sup>30</sup>

## Adalet

Adalet kavramı ahlak, siyaset, hadis ya da hukuk literatüründe ayrı ayrı ele alınmış ve çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Burada özellikle insan haklarına bir dayanak olması ve özgürlükleri kuşatması bağlamında ayetlerde geçen adalet düşüncesi açıklanmaya çalışılacaktır. "Muhakkak ki Allah, emanetleri sahibine teslim etmenizi ve insanlar arasında hakemlik yaptığınız zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Muhakkak ki Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor. Ve muhakkak ki Allah, en iyi işiten ve en iyi görendir."<sup>31</sup> İslam kelimesinin kökeninde bulunan silm yani barışın bu ayette adalet ile birlikte anıldığı böylece görülecektir. "Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutun, kendiniz, ana, babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (Haklarında şahitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar, Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın (şahitliği) eğer, bükür (doğru şahitlik etmez) yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır."<sup>32</sup> Bu ayetten anlaşılacağı üzere yükümlülüğü üzerinde taşıyan iman eden insanın; hakkı, eşitliği ayakta tutabilmek için de ilk dayanacağı ilke adalet olmaktadır. "Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."<sup>33</sup> ve "Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz."<sup>34</sup> Ayetlerinden anlaşılacağı üzere adalet aynı zamanda Şari'nin kendini vasıflandırdığı bir husustur. Bu dünyada adaleti tesis etmek için yükümlü olan insanın ahirete bakan yönüyle de kazanacağı ifade edilmektedir.

---

<sup>30</sup> Sayın, Yusuf. (2015). a.g.e.

<sup>31</sup> Kur'an. Nisa Suresi, 58.

<sup>32</sup> Kur'an. Nisa Suresi, 135.

<sup>33</sup> Kur'an. Maide Suresi, 8.

<sup>34</sup> Kur'an. Enbiya Suresi, 47.

## Sonuç

Sonuç olarak, İslam'ın ana kaynakları olan ayet, hadis ve uygulamalarda öngörülen yükümlülükler ve bireye verilen hakların teorik ve ahlaki zemini belirlenir. İslam hukuku ise doğrudan doğruya bu yükümlülükler ve hakların sınırlarını çizer. İslam hukuk felsefesinde makasidu'ş şerianın mahiyeti anlatılırken; İslam hukuku ontolojik, epistemolojik hakların korunması ve sürdürülmesi ve toplumsal meselelerin tamamına dair de tafsilatlı hükümler sunmaktadır. Aynı zamanda bu hükümler adalet, eşitlik, gibi genel ilkelerin sağlanması şartıyla da pratik alanda insanlara geniş bir hürriyet sahası temin etmektedir. “Bugün insanlık olarak sahip olduğumuz, korumaya değer yönelik en temel ilkeler, temel insan hakları dediğimiz ilkelere dir. Bu haklar bir ülkede yasal güvence altına alındıklarında, toplumsal özgürlük kavramının içeriğini oluşturan özgürlükler olurlar ya da özgürlüklere dönüşürler” . Bu yapıcı ve dönüştürücü hukuk zemininde, insan hakları tüm toplumsal praksisleriyle İslam'ın getirdiği teminat altında evrensel bir forma bürünmektedir. Teorik ve pratik hukuki paradigmalara yönelik tartışmaları çerçevesinde İslam hukuku felsefesi, tüm bu karmaşık ve çok yönlü kavramlar bütüncesine ışık tutmaktadır. Bu bağlamda bir ilke olarak vaz'edilen ve hakların temel değeri olarak mihenk sayılabilen adalet düşüncesinin olmazsa olmaz bir unsur olduğu ana kaynak sayılan ayetler üzerinde gösterilmeye çalışılmıştır.

## KAYNAKÇA

Ak, Ayhan.(2014) *İslam Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, s.45-46

Akseki, Ahmet Hamdi. (1969). *İslam Dini*. Ankara: Güzel Sanatlar Matbaası, s. 289.

Avde, Casir. (2015). *İslam Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Mahya Yayıncılık, s.13

Bilgiz, Musa. (2013). *Kur'an'da İnsan Onuru*. Ankara: Fecr Yayınları, s. 11.

Boynukalın, Ertuğrul. "Makasidu'ş-Şeria", TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, c.27 s.425

Çaha, Ömer. (2018). “Adalet, Ahlak ve Aidiyet”, *Yetkin Düşünce Dergisi*, 2: 17-26

El-Fasi, Allâl. (2014). *İslam Hukuk Felsefesi*. İstanbul: İlimyurdu Yayıncılık, s.73

- El-Mevdudi, Ebu'l-A'la. (2016) *İslam'da Hükümet*. Ankara: Hilal Yayınları, s. 720.
- Eskicioğlu, Osman. (1996). *Hukuk ve İnsan Hakları*. İzmir: Anadolu Matbaacılık. s. 131.
- Hadduri, Macid. (2018). *İslam'da Adalet Kavramı*. İstanbul: Ekin Yayınları, s.24-25
- Iqbal, Zafar. (2017). *Adalet İslam ve Batılı Perspektifler*. İstanbul: İktisat Yayınları, s.49
- İbn Âşur, Muhammed Tahir. (1999) *Makasıdu's-Şeriatil-İslamiyye*. ed. Tahir Mesavi. Kuala Lumpur: Fecr yayınları, s.183
- İbn Âşur, Muhammed Tahir. (2013). *İslam Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, s. 170
- Sayın, Yusuf. (2015). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve İslam. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 26, s. 423-454.
- Şatıbi, Ebu İshak. (tarihsiz). *El-Muvafakat fi Usûli's-Şeria*, Abdullah Draz. Beyrut:Daru'l Marife, c.3 s.5
- Şentürk, Recep. "İnsan Hakları", TDV İslam Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, c.22 s.328
- Ülker, İbrahim.(2016) "İslam Hukuku'nda İnsan Hakları Yaklaşımı" *Hukuki Araştırmalar Derneği Dergisi*, eylül sayısı s.1-9
- Yaman, Ahmet. (2002). *Makasid ve İctihad*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, s. 123.